Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 82

ADABIYOT, MADANIYAT VA IJODIY TARJIMA

FRANS KAFKA ROMANLARIDA TUSHSIMON MAKON: “JARAYON” VA “QAL’A”NING QIYOSIY TAHLILI

Барно Rustamjanovna Эргашева*

Namangan Davkat Chet tillari Instituti

✉ ergasevabarno824@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Frans Kafkaning “Jarayon” va “Qal’a” romanlarida tushsimon makonning badiiy vazifasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot makon, harakat, bilim va erishib bo‘lmaydigan markaz munosabatlariga qaratilgan. “Jarayon”da tushsimonlik institutsional makon va cheklangan bilim orqali, “Qal’a”da esa masofa, kechikish va natijasiz harakat orqali yuzaga kelishi asoslanadi. Natijada Kafka romanlarida tush motivi alohida epizoddan badiiy voqelikni tashkil etuvchi poetik tamoyilga kengayishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar

Frans Kafka, “Jarayon”, “Qal’a”, tush motivi, tushsimon makon, zamon va makon, begonalashuv, qiyosiy tahlil.

DOI: 10.5281/zenodo.23277681

Kirish

Frans Kafka nasrida inson ko‘pincha tanish ko‘ringan, biroq ichki qonuniyatlari qahramonga bo‘ysunmaydigan makonda harakat qiladi. Bu xususiyat yozuvchi poetikasining “kafkacha” noaniqlik sifatida umumlashtiriladigan jihatlaridan biri bo‘lsa-da, uni faqat mavhum kayfiyat yoki fantastik bezak bilan izohlash yetarli emas. Kafka matnlarida makon qahramonning bilish imkoniyati, harakati va ijtimoiy maqomini belgilovchi faol badiiy omilga aylanadi. Tush tajribasiga xos bo‘lgan yo‘lning cho‘zilishi, maqsadning siljishi, sababning yashirin qolishi va faoliyatning natijaga aylanmasligi ayniqsa “Jarayon” hamda “Qal’a” romanlarida tizimli ko‘rinish oladi.

Maqolaning maqsadi ushbu ikki romanda tushsimon makon qanday tashkil topishini qiyosiy tahlil qilish va ularning umumiy hamda farqli poetik mexanizmlarini aniqlashdir. Margaret Church “Jarayon” va “Qal’a”da vaqt hamda voqelikning o‘zgaruvchanligini ko‘rsatgan [1: 62–69], Seth Rogoff “Qal’a”dagi tush va hokimiyat munosabatini tahlil qilgan [5: 195–243], Asif Rahamim esa Kafka xronotoplaridagi vaqt–makon–harakat bog‘liqligining izdan chiqishiga e’tibor qaratgan [6]. Ushbu qarashlar asosida maqolada tushsimonlikni alohida “g‘ayrioddiy sahna” emas, makonning qahramon harakatini qanday tashkil etishi bilan bog‘liq poetik tizim sifatida ko‘rish taklif etiladi.

Materiallar va usullar

Tadqiqot materiali Frans Kafkaning “Jarayon” (Der Process, 1925) va “Qal’a” (Das Schloss, 1926) romanlaridan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, germenevtik va poetik tahlil usullari qo‘llanildi. Avvalo har bir romanda tushsimon makonning shakllanishiga xizmat qiluvchi birliklar — institutsional hudud, masofa, harakat, bilim, vaqt, vositachilik va erishib bo‘lmaydigan markaz — ajratildi. Keyin bu birliklarning qahramonning harakat qilish imkoniyati hamda begonalashuv tajribasiga ta’siri qiyoslandi. Tahlilda matnga yaqin

o‘qish tamoyiliga amal qilinib, makon oddiy voqealar manzili emas, syujet harakati va qahramon bilishining chegaralarini belgilovchi poetik tuzilma sifatida baholandi.

Natijalar va muhokama

“Jarayon”da institutsional makon va cheklangan bilim

“Jarayon”da Josef K. hibsga olinganidan keyin oddiy shahar makoni asta-sekin noma’lum sud tizimining hududiga aylanadi. Sud idoralari maxsus va aniq ajratilgan rasmiy binolarda emas, turar joylarning yuqori qavatlari, tor yo‘laklar va dim xonalar ichida paydo bo‘ladi. Natijada xususiy va rasmiy makon o‘rtasidagi chegara beqarorlashadi. Qahramon shahar bo‘ylab erkin yurayotgandek ko‘rinsa ham, uning harakati tobora sud jarayoni belgilagan yo‘nalishlarga bog‘lanib qoladi [3].

Bu yerda tushsimonlikning muhim belgisi makonning yopiq bo‘lishi emas. Aksincha, Josef K. juda faol: u uchrashuvlarga boradi, advokat va vositachilar bilan gaplashadi, sudning tartibini tushunishga urinadi. Biroq harakat ko‘paygani sayin aniqlik ortmaydi. Shu holatni “faol natijasizlik” deb atash mumkin: qahramon harakat qilish imkoniyatini yo‘qotmagan, lekin harakatning natijasini boshqara olmaydi. Tushdagi odam yugurib, ammo kerakli joyga yetolmagani kabi, Josef K.ning ijtimoiy va intellektual faolligi ham uni protsessdan tashqariga olib chiqmaydi.

“Jarayon” makonining ikkinchi xususiyati cheklangan bilim bilan bog‘liq. Josef K. qayerga borishni ba’zan biladi, lekin tizimning markazi qayerdaligini, sudning vakolati nimaga asoslanishini yoki ishning yakuniy mezoni qandayligini bilmaydi. Makon shu tariqa geografik hududdan bilish muammosiga aylanadi. Qahramonning shahar bo‘ylab harakati uni markazga yaqinlashtirish o‘rniga, tizimning ko‘plab oraliq bo‘g‘inlariga duch keltiradi. Shuning uchun romandagi tushsimonlik bilimning cheklanishi, sabab-oqibatning kechiktirilishi va institutsional makonning funksional o‘zgarishi birligida yuzaga keladi.

“Qal’a”da masofa, markaz va natijasiz harakat

“Qal’a”da xuddi shu muammo yanada aniq fazoviy shakl oladi. K. qishloqqa kelgan paytdan boshlab Qal’a uning harakati va maqsadining markaziga aylanadi. Biroq markaz ko‘rinadigan va mavjud bo‘lsa-da, unga erishish amalda mumkin emas. Yo‘llar, vositachilar, xatlar va uchrashuvlar qahramonni Qal’aga yaqinlashtirishi kerakdek tuyuladi, lekin ular ko‘pincha yangi kechikish va noaniqlik tug‘diradi [4]. Rogoff ta’kidlaganidek, “Qal’a”dagi tushsimon manzara hokimiyat bilan chambarchas bog‘langan: hokimiyat faqat buyruq bermaydi, balki unga yetish uchun zarur bo‘lgan masofani ham ishlab chiqaradi [5: 195–243].

Romanda masofa geometrik o‘lchovdan ko‘ra funksional tushunchaga aylanadi. K. yurishi mumkin, ammo yo‘l uni maqsadga olib bormaydi; xat olishi mumkin, lekin uning maqomi aniqlashmaydi; vositachi topishi mumkin, biroq markaz bilan bevosita aloqa o‘rnatilmaydi. Rahamim Kafka xronotopini vaqt, makon va harakat imkoniyatining birligi sifatida talqin qilib, bu birlikning buzilishi qahramonning mustaqil harakat qilish imkoniyatini zaiflashtirishini ko‘rsatadi [6]. “Qal’a”da shu hodisa “imkoniyatning natijaga aylanmasligi” shaklida namoyon bo‘ladi.

Vaqt ham makon kabi qahramonga xizmat qilmaydi. K. kutadi, yuradi, suhbatlashadi, tun va kun almashadi, lekin jarayon maqsadga yaqinlashuvni bildirmaydi. Churchning vaqt va voqelik haqidagi kuzatuvlari aynan shu nuqtada muhim: Kafka romanlarida odatiy vaqt o‘lchovi ichki va tushsimon tajriba bilan almashadi [1: 62–69]. Natijada Qal’a “uzoq joy” emas, balki yaqin ko‘ringani holda yetib bo‘lmaydigan markaz sifatida ishlaydi. Bu paradoks makonni begonalashuvning bevosita badiiy shakliga aylantiradi.

Qiyosiy natijalar

Ikki roman qiyosi umumiy poetik modelni va uning ikki xil ko‘rinishini ajratishga imkon beradi. “Jarayon”da markaz avvalo institutsional va bilishga oid: Josef K. qonun va sud tizimining manbasini anglay olmaydi. “Qal’a”da esa markaz fazoviy va mavjudlikka oid: K. Qal’ani ko‘radi, uning mavjudligini inkor qilmaydi, ammo masofa va vositachilik uni doimo tashqarida qoldiradi. Birinchi romanda noma’lumlik tizim ichida tarqalgan bo‘lsa, ikkinchisida u markazga yo‘naltirilgan.

Shu bilan birga, ikkala asarda ham makon qahramonni to‘liq qamab qo‘ymaydi. Aksincha, unga doim yangi harakat imkoniyati beriladi. Ana shu imkoniyatning takroran natijasiz qolishi tushsimonlikni kuchaytiradi. Demak, Kafka makonining asosiy xususiyati devorlar bilan yopilish emas, yo‘l ochiq bo‘lsa ham maqsadga

yetishning samarasizlashuvidir. Bu jihat tush motivining psixologik mazmundan kengroq, badiiy voqelikni tashkil etuvchi tuzilmaviy vazifaga o‘tganini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil asosida “Jarayon” uchun tizim–bilimga oid tushsimon makon, “Qal’a” uchun esa fazoviy–mavjudlikka oid tushsimon makon atamalarini qo‘llash mumkin. Bu tasnif asarlarni bir-biridan ajratish bilan birga, ularni yagona Kafka poetikasi doirasida tushuntiradi: har ikki romanda qahramon faol, ammo o‘z harakatining shartlari, ma’nosi va yakuniy natijasiga to‘liq egalik qila olmaydi.

Xulosa

Frans Kafkaning “Jarayon” va “Qal’a” romanlarida tushsimon makon alohida fantastik manzara emas, qahramonning voqelik bilan munosabatini tashkil etuvchi poetik mexanizmdir. “Jarayon”da u institutsional makon, cheklangan bilim va faol natijasizlik orqali yuzaga chiqadi; “Qal’a”da esa masofa, erishib bo‘lmaydigan markaz, kechikish va imkoniyatning natijaga aylanmasligi orqali shakllanadi. Shu tariqa Kafka tushga xos mantiqni uyqudagi epizoddan uyg‘oq voqelikning tuzilish qonuniga ko‘chiradi. Qahramonning erkin harakati saqlangandek ko‘rinsa-da, uning yo‘li maqsadga, faoliyati natijaga va bilimi markazga olib bormaydi. Aynan shu poetik mexanizm ikki romandagi begonalashuvning badiiy kuchini oshiradi va Kafka modernistik nasrining o‘ziga xos tushsimon modelini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Church M. Time and Reality in Kafka’s The Trial and The Castle // Twentieth Century Literature. 1956. Vol. 2, No. 2. P. 62–69. DOI: 10.2307/440948.

[2] Engel M. Traumnotat, literarischer Traum und traumhaftes Schreiben bei Franz Kafka // Träumungen. Traumerzählungen in Literatur und Film. St. Augustin: Gardez!, 1998. S. 233–262.

[3] Kafka F. Der Process. Berlin: Verlag Die Schmiede, 1925.

[4] Kafka F. Das Schloss. München: Kurt Wolff Verlag, 1926.

[5] Rogoff S. Dreams and Power in Kafka’s The Castle // The Politics of the Dreamscape. Palgrave Macmillan, 2021. P. 195–243.

[6] Rahamim A. Time(-space) Out of Joint: Franz Kafka’s Disrupted Chronotopes // The German Quarterly. 2025. Vol. 98, No. 3. P. 173 ff. DOI: 10.1111/gequ.70014.

[7] Sokel W. H. The Myth of Power and the Self: Essays on Franz Kafka. Detroit: Wayne State University Press, 2002.